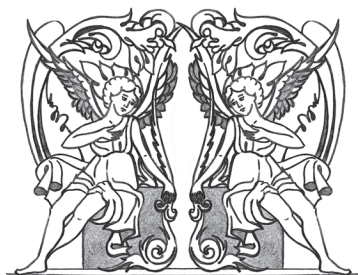

Magdalena Dąbrowska (Warszawa)

*Rosjanin w Anglii. Wokół „Listów Rosjanina
podróżującego po Europie od 1802 do 1806 r.”
Dmitrija Gorichwostowa*

Studia nad społecznością rosyjską nad Tamizą w XVIII – początku XIX w. obejmują dwojakiego rodzaju działania: sporządzanie rejestrów osób z zaznaczeniem terminu pobytu i profesji czy sfery zainteresowań oraz katalogowanie i komentowanie (przeważnie w kluczu interdyscyplinarnym) tych świadectw, ze szczególnym uwzględnieniem literatury dokumentu osobistego. Do pierwszej grupy należy rejestr Anthony’ego Crossa, obejmujący blisko sześćset osób, które gościły w Wielkiej Brytanii od 1700 r. do pierwszych lat XIX stulecia; wśród nich byli marynarze, inżynierowie, rzemieślnicy, lekarze, kupcy, naukowcy, studenci, duchowni, artyści, dyplomaci z rodzinami, uchodźcy, podróżnicy, przebywający – zwykle w Londynie – od niespełna roku do kilku lat¹. Cross kontynuował w tym zakresie studia M.S. Andersona, autora prac o odkrywaniu Wielkiej Brytanii przez Rosjan w XVI–XIX w. i o brytyjskim oddziaływaniu na życie intelektualne

¹ Э. Кросс, *У темзских берегов. Россияне в Британии в XVIII в.*, transl. Н.Л. Лужецкая, Санкт-Петербург 1996. Tu i dalej przekład na język polski – M.D.

i społeczne w Rosji XVIII stulecia². W drugi nurt wpisuje się opracowanie O.A. Kазniny i A.N. Nikoliukina, złożone z wypisów z rosyjskich tekstów literackich i publicystycznych o Anglii z lat 1646–1945, z przedmową i komentarzami³. Antologia ta, mająca w tytule cytaty z elegii Konstantina Batiuszkowa *Cień przyjaciela* z 1814 r., *Opuściłem brzeg mglisty Albionu*, zawiera pięćdziesiąt cztery utwory – nie ma wśród nich jednak ani tej elegii, ani równie znanego liryku Mariny Cwietajewej z 1918 r. o incipicie powtarzającym słowa Batiuszkowa o zamglonym Albionie. W żadnej z wymienionych prac nie znajdujemy również wzmianki o pisarzu, o którym będzie mowa w niniejszym artykule.

Wśród świadectw pobytu w Anglii liczną reprezentację mają pozycje podróżopisarskie, zarówno literackie, jak i dokumentalne (jeżeli przywołać klasyczny podział Janiny Kamionki-Straszakowej)⁴, a także mieszane, „literackie imitujące «nieliterackość»” (jak Jurij Łotman i Boris Uspieński nazwali *Listy podróżnika rosyjskiego* Nikołaja Karamzina)⁵. Są wśród nich utwory oscylujące – jak cała „literatura autentystyczna” – między „realnością iluzji” a „iluzją realności”, skłaniające się raz w jedną, raz w drugą stronę⁶. Ten ostatni typ reprezentują nie tylko *Listy podróżnika rosyjskiego* Karamzina⁷, najgłośniejsza pozycja podróżopisarska w Rosji przełomu XVIII i XIX w., ale także *Listy Rosjanina podróżującego po Europie od 1802 do 1806 r.* Dmitrija Gorichwostowa (1769–1846), wydane w trzech księgach w 1808 r.⁸ i stanowiące pierwszy z dwóch tekstów podróżopisarskich tego autora, który w latach 1831–1832 odda jeszcze do rąk czytelników *Zapiski Rosjanina podróżującego po Europie od 1824 do 1827 r.*⁹ Zbieżność tytułów, a także ich po-

² M. S. ANDERSON, *Some British Influences on Russian Intellectual Life and Society in the 18th Century*, „Slavonic and East European Review” 39, 1960, p. 148–163.

³ „Я берег покидал туманный Альбиона...” Русские писатели об Англии 1646–1945, eds. O. A. Казнина, А. Н. Николюкин, Москва 2001.

⁴ J. KAMIONKA-STRASZAKOWA, *Podróż*, [in:] *Słownik literatury polskiej XIX w.*, eds. J. BACHÓRZ, A. KOWALCZYKOWA, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, p. 698.

⁵ Ю. ЛОТМАН, Б. УСПЕНСКИЙ, „Письма русского путешественника” и их место в развитии русской культуры, [in:] Ю. ЛОТМАН, Карамзин. Сочинение Карамзина. Статьи и исследования 1957–1990. Заметки и рецензии, Санкт-Петербург 1997, p. 526.

⁶ Vide: D. KORWIN-PIOTROWSKA, *Problemy poetyki opisu prozatorskiego*, Kraków 2001, p. 156 (rozdział *Między iluzją realności i realnością iluzji – z problemów deskrypcji w literaturze autentystycznej*).

⁷ Vide: Н. М. КАРАМЗИН, *Письма русского путешественника*, [in:] ИДЕМ, *Сочинения в двух томах*, vol. I, *Автобиография. „Письма русского путешественника”. Повести*, Ленинград 1984, p. 55–504.

⁸ [Д. ГОРИХВОСТОВ], *Письма россиянина, путешествовавшего по Европе с 1802 по 1806 г.*, vol. I–III, Москва 1808.

⁹ Д. ГОРИХВОСТОВ, *Записки россиянина, путешествовавшего по Европе с 1824 по 1827 г.*, vol. I–II, Москва 1831–1832.

dobieństwo do tytułu utworu Karamzina są nieprzypadkowe. W przedmowie do *Zapisków Rosjanina...* znajdujemy odwołanie do *Listów Rosjanina...*, sugerujące traktowanie tytułowego Rosjanina z obu utworów jako tej samej postaci, dwukrotnie odbywającej podróż po Europie. Trasa jego przejazdu w dużym stopniu pokrywa się ze szlakiem „podróżnika rosyjskiego” Karamzina, przywoływanego zresztą bezpośrednio w różnych kontekstach. Na ten ostatni temat ciekawie wypowiedział się Wasilij Sipowski, który – rozpatrując Gorichwostowa w gronie naśladowców autora *Listów podróżnika rosyjskiego* – stwierdził, że od niego „często słyszymy nazwisko Karamzina, a jeżeli nie słyszymy, to sami bez trudu pojmemy, pod którym wpływem kształtował się ten młody pisarz”¹⁰. Ziemie nad Tamizą są jednymi z tych, które opisał zarówno Karamzin, jak i Gorichwostow. Co więcej, zbieżność wielu utworów z *Listami podróżnika rosyjskiego* dostrzegali nie tylko badacze literatury podróżniczej, ale także sami ówcześni podróżopisarze. „Prze- czytałem podróż Karamzina po Anglii. [...] Są strony, które mógłbym wpisać do swojego dziennika, zmieniając tylko rok i miesiąc oraz niektóre imiona” – pisał w *Dzienniku z Anglii* Aleksander Turgieniew, od 1825 r. prawie stale przebywający za granicą, w tym w Anglii w latach 1826, 1828, 1835 i 1836¹¹. Wracając zaś do kwestii przynależności utworów Gorichwostowa do „dzieł literackich imitujących «nieliterackość»” czy do literatury autentystycznej, należy dodać, że wybór formy listowej i dziennikowej mógł być podyktowany bardziej chęcią zadośćuczynienia przez autora modzie niż bazowaniem na własnej korespondencji z przyjaciółmi i osobistych zapiskach dziennikowych. Listy i dzienniki były bowiem niezwykle popularnymi formami wypowiedzi, zarówno w sferze bytowej, jak i w literaturze. W opisie Anglii w *Listach Rosjanina...* podróżnik wspomina zresztą o tym, że „te- raz prawie wszyscy siedzą nad listami i [on] pisze [...] te słowa; Niemiec zapisuje coś w swoim dzienniku, dwie Francuzki, Holender i Amerykanin piszą listy, każdy we własnym języku”¹².

Relację z pobytu w Anglii zawierają początkowe partie *Listów Rosjanina...*: dwa listy z nagłówkiem *Morze*, jeden – *Tamiza*, pięć – *Londyn* i jeden z nagłówkiem *Gravesend* (listy – w domyśle: skierowane do pozostałych w Rosji przyjaciół podróżnika – nie są datowane, o upływie czasu można wnioskować tylko pośrednio, ze zdawkowych wzmianek o wypłynięciu w morze o poranku czy pięciogodzinnym postoju statku). Przed i po pobycie w Anglii na trasie przejazdu Rosjanina znajdował się Rotterdam. Wcześniej zwiedził on Niemcy i Francję, później

¹⁰ В. СИПОВСКИЙ, Н. М. КАРАМЗИН, автор „Писем русского путешественника”, Санкт-Петербург 1899, р. 457–458.

¹¹ А. И. ТУРГЕНЕВ, *Дневник в Англии*, [in:] „Я берег покидал туманный Альбиона...”, р. 172, 620.

¹² [Д. ГОРИХВОСТОВ], *Письма россиянина...*, vol. III, р. 11–12.

zawitał jeszcze do Szwajcarii, Włoch i na ziemi polskie. O Szwajcarii podróżnik myślał już podczas pobytu w Anglii, który to kraj szybko się mu znudził: „pochmurne niebo angielskie, nieustające deszcze, chmurni mieszkańcy [...] mogą być przyczyną tego, że sam Londyn i to wszystko, co po przyjeździe budziło ciekawość [...], wkrótce zaczyna starzeć się w oczach”¹³. Całe przedsięwzięcie wpisuje się w znany z wieku poprzedniego schemat „wielkiej podróży” (*Grand Tour*), rozpoczętej i zakończonej w ojczyźnie wojażera i wiodącej przez wiele krajów Europy. Z „wielką podróżą” koresponduje również cel wyprawy, poznawczy, choć, jak wynika z przedmowy i licznych dygresji autotematycznych, w specyficznym rozumieniu tego słowa.

Wzmianka o pobycie w Anglii w czasie pierwszej podróży pojawia się w opisie Calais w *Zapiskach Rosjanina...*: gdyby nie to, że podróżnik widział już „pewną część Anglii i jej mieszkańców”, być może wybrałby się do Londynu. Tymczasem pozostało mu tylko pożegnanie odpływających pasażerów i realizacja własnych dalszych planów, „bez większego żalu, że nie będzie razem z nimi”¹⁴. Anglia nigdy nie zajmowała bowiem głównego miejsca na mapie jego europejskich wojaży. Nie można wykluczyć, że znalazł się w niej pod wpływem „podróżnika rosyjskiego” Karamzina, bez głębszej refleksji powielił jego decyzję o wyborze tej destynacji. W przedmowie do *Listów Rosjanina...* czytamy, że „Francja bardziej od innych państw zwróciła [...] uwagę i wywołała żywe zainteresowanie”¹⁵. W relacji z Calais w *Zapiskach Rosjanina...* wojażer przyznał, że „Francję zjechał po całej jej długości od Morza Śródziemnego do Morza Północnego, od jej południowych do północnych obszarów”¹⁶, a przedmowa do tego utworu zawiera deklarację, że „Rzym i Neapol szczególnie dostarczyły obfitości przedmiotów ciekawych do odnotowania”¹⁷. Passus o Calais wydaje się ważny jednak z innego powodu niż wzmianka o pobycie w Anglii: można potraktować go jako głos Gorichwostowa w dyskusji o korzeniach europejskiego podróżopisarstwa literackiego oraz wypowiedź o źródłach własnych wyborów w tym zakresie. Calais przywołuje bowiem na myśl *Podróż sentymentalną przez Francję i Włochy* Laurence’a Sterna, jego „zakonnika i rogową tabakierkę”. Zapomnieć o tym angielskim pisarzu, prekursorze podróży sentymentalnej, nie pozwala przybyszom tutejszy hotel, noszący jego imię i witający gości „portretem [...] oryginalnego sentymentalnego podróżnika”¹⁸.

¹³ *Ibidem*, p. 26–27.

¹⁴ Д. ГОРИХВОСТОВ, *Записки россиянина...*, vol. II, p. 353.

¹⁵ [Д. ГОРИХВОСТОВ], *Письма россиянина...*, vol. I, p. IV.

¹⁶ Д. ГОРИХВОСТОВ, *Записки россиянина...*, vol. II, p. 353.

¹⁷ *Ibidem*, vol. I, p. V.

¹⁸ *Ibidem*, vol. II, p. 351, 352.

Najszerzy obraz poglądów Gorichwostowa na podróżników i podróżopisarstwo w *Listach Rosjanina*... przynosi fragment o Brukseli, zawierający ich podział na dwie kategorie. Pierwszą tworzą ci, którzy obserwują świat i gromadzą wiedzę encyklopedyczną o nim, drudzy jeżdżą po Europie „dla własnej przyjemności, bez celu, po to, aby zostać podróżnikiem, [...] zgodnie z własnym kierunkiem, zamierzeniami, zachciankami...”¹⁹. Jemu samemu bliższa była druga postawa, nieprzypadkowo w przedmowie do *Listów Rosjanina*... napisał, że powodem wyruszenia w podróż po Europie była dla niego „bardziej przyjemność niż [...] cel naukowy”²⁰. Przyjemność stanowi bez wątpienia główne słowo kluczowe obu pozycji podróżopisarskich Gorichwostowa. Jest ona tym, czego tytułowy Rosjanin poszukuje w czasie pobytu za granicą, przez jej pryzmat postrzega poszczególne miejsca i sytuacje. Tak jest też w Anglii: podróż statkiem do Gravesend ocenił jako „niezbyt przyjemną”, w ogóle doszedł do wniosku, iż „potrzeba, a nie przyjemność stała się przyczyną pierwszych podróży morskich”²¹. Pisarz programowo dystansuje się od pierwszej postawy, lecz jest to raczej deklaracja teoretyczna niż działanie praktyczne, bowiem obszerne partie *Listów Rosjanina*... (i jeszcze obszerniejsze *Zapisków Rosjanina*..., w przedmowie do których wybrzmiały podobne słowa do cytowanych wyżej, o tym, że „dokładne i naukowe ustalenia nie były zgodne ani ze stanem ducha, ani z celem podróżnika”²²) wypełnia informacjami o opisywanych miejscach, faktami, datami, liczbami, nazwami, nazwiskami, tytułami. Obserwacja z samego początku podróży do Anglii o potrzebie jako „matce” wypraw morskich zaowocowała więc w końcowych partiach relacji z tego kraju szczegółowym zarysem dziejów handlu europejskiego i roli w nim szlaków wodnych. Zagłębienie się jednak w obie podróżopisarskie pozycje Gorichwostowa pozwala zauważyć, że w znacznym stopniu dystansuje się on także od drugiej postawy podróżniczej. Gdy w okolicach Lyonu (*Zapiski Rosjanina*...) wspomniął o „podróżnikach *sentymentalnych*” i miejscach z nimi związanych, przyznał, że „oczywiście potrzebne jest natchnienie, rozgorączkowana wyobraźnia”, lecz on sam ocenia takie miejsca „wedle ich wyglądu i czuje się winny z powodu swojej oziębłości”²³. Najtrafniejsze wydaje się zatem ujmowanie przedstawionej postawy w kategoriach realizacji oświeceniowej zasady „przyjemne z pożytecznym”. Podróżnik chce po porzuceniu służby wojskowej zaznać przyjemności i zdobyć pożyteczną wiedzę o Europie. Wzmianka o służbie w wojsku pojawia się w przedmowie do *Listów Rosjanina*...

¹⁹ [Д. ГОРИХВОСТОВ], *Письма россиянина*..., vol. I, p. 122, 123.

²⁰ *Ibidem*, vol. I, p. III.

²¹ *Ibidem*, vol. III, p. 8, 9.

²² Д. ГОРИХВОСТОВ, *Записки россиянина*..., vol. I, p. IV.

²³ *Ibidem*, vol. II, p. 284.

i jest traktowana jako fakt (jeden z niewielu znanych) z biografii pisarza²⁴. Zasadne wydaje się także rozpatrywanie podróży przedstawionych przez Gorichwostowa jako przykładów „turystyki kulturowej”, podobnie jak Grażyna Czerniak i Jolanta Kowalik odniosły się do *Dziennika podróży po Niemczech, Włoszech, Francji i Anglii* Wasilija Zinowjewa²⁵.

Listy tytułowego Rosjanina z Anglii można podzielić na trzy grupy. Pierwszą stanowią zapisy wrażeń z podróży morskiej. Drugą tworzy opis miejsc i obiektów w Londynie oraz jego okolicach, zgodny z kolejnością ich oglądania. Trzecią jest wspomniany zarys dziejów handlu, w całości wypełniający list z nagłówkiem *Gravesend*. W odniesieniu do każdej zasadne jest postawienie pytania Hany Voisine-Jechovy: czy wojażer „widział to, co widział”, czy „widział to, o czym czytał”?²⁶, a w kontekście trzeciej, zawierającej wzmiankę o Rosji – zastanowienie się także nad tym, czy „widział obce kraje przez pryzmat doświadczeń rodzimych”, „mentalnie pozostawał w ziemi, w której się urodził – i dopiero powoli uczył się być gdzieś indziej”²⁶.

Podróż statkiem kojarzy się Rosjaninowi ze sztormową pogodą i chorobą morską, silniejszą nawet u jego współtowarzyszy niż u niego samego. Człowiek na morzu całkowicie zależy od natury, jest „zabawką wiatrów”²⁷. Morze jawi się jako żywioł oparty na skrajnościach: albo nic się na nim nie dzieje, albo – podczas sztormu – dzieje się za dużo i za szybko. Zawsze jednak człowiek czuje się na nim jak więzień, czuje, iż stracił „wolność, [...] przyjemny widok zielonej natury, pięknych widoków cieszących wzrok podróżujących lądem”²⁸. Podróżnik spogląda na morze i statek oczami pasażera, nie ma ambicji wnikięcia w szczegóły rzemiosła morskogo.

Początek i koniec pobytu w Anglii kojarzy się autorowi nie tylko z morzem, ale także bardziej (na początku) czy mniej (pod koniec) uciążliwymi procedurami biurokratycznymi. „Wszyscy mieli nadzieję na otrzymanie biletów na wolność

²⁴ Vide: Г. ГОПЕРХОВЕВА, *Русская литература путешествий первой половины XIX в.: эволюция темы „Россия – Запад”*, „Вестник Бурятского Государственного Университета” 2, 2018, p. 97–104.

²⁵ G. CZERNIAK, J. KOWALIK, *Turystyka kulturowa, rozważania a wyjazdy. Europa Zachodnia oczami XVIII-wiecznego podróżnika Wasila Zinowjewa*, „Turystyka Kulturowa” 2, 2016, p. 135–145. Vide tekst dziennika: В.Н. ЗИНОВЬЕВ, *Журнал путешествия по Германии, Италии, Франции и Англии в 1784–1788 гг.*, „Русская старина” 23, 1878, p. 207–240 (okтябрь), p. 399–440 (ноябрь), p. 593–630 (декабрь).

²⁶ H. VOISINE-JECHOVA, *Podróż jako doświadczenie, marzenie oraz poszukiwanie sensu egzystencji w prozie 1760–1820*, [in:] *Dziedzictwo Odyseusza. Podróż, obcość i tożsamość, identyfikacja, przestrzeń*, eds. M. ŚIEŚLA-KORYTOWSKA, O. PŁASZCZEWSKA, Kraków 2007, p. 124, 125.

²⁷ [Д. ГОРИХВОСТОВ], *Письма россиянина...*, vol. III, p. 8.

²⁸ *Ibidem*, p. 8–9.

i prawie wszyscy się pomylili” – mówi o sobie i swoich współtowarzyszach po przybyciu do Londynu²⁹. Anglia jawi się mu jako kraj ładu społecznego, mającego jednak dwa oblicza: pozytywne, bo porządkujące, i mniej przyjazne, zwłaszcza dla przybyszów z zewnątrz, odbierane jako opresyjne. Pod tym względem kraj ten zasadniczo różni się od Holandii, po której „podróżuje się bardzo przyjemnie i całkowicie swobodnie” i gdzie nie legitymuje się „nawet cudzoziemców mieszkających długi czas”³⁰.

Relacja z podróży statkiem opiera się na tym, co tytułowy Rosjanin zobaczył i poczuł. Inaczej rzecz ma się z opisem pobytu w Londynie i jego okolicach, uwzględniającym, jeżeli wrócić do pytania Voisine-Jechowy, nie tylko to, co podróżnik widział, ale także to, czego się dowiedział. Innymi słowy, „widział to, o czym już wiedział, nie chodziło o odkrywanie, ale o sprawdzanie”³¹. To, co widział i to, co wiedział mieści się w standardowym „zasobie” wiedzy większości przybyszów do Anglii – dowiadywał się o tym i oglądał to, co znajdowało się na „wydeptanym” szlaku turystycznym. Podróżnik sam przyznawał zresztą, że „chce zobaczyć miejsca najbardziej znaczące” albo że „obejrzał wszystko, co może zobaczyć cudzoziemiec”³². Jego pierwsze spotkanie z Anglią było natrafieniem na kolumnę upamiętniającą wielki pożar Londynu w 1666 r. oraz na mosty na Tamizie. Rzekę, nad którą leży Londyn, podróżnik określił jednym słowem – „wspaniała”. Nie spodobało mu się jednak to, że „ma zabudowane brzegi”³³. Stolicę postrzegał jako miasto z porządnymi chodnikami i oświetlonymi ulicami, przestronnymi placami, dobrymi sklepami i kawiarniami (które poza swoją podstawową funkcją pełniły rolę miejsc wymiany informacji), giełdą, bankami, kościołami, muzeami, teatrami, parkami, także podmiejskimi. Opis miasta rozpoczął od topografii, wyodrębnienia City i Westminsteru. Pośród odwiedzonych przez niego miejsc znalazły się katedra św. Pawła, Tower, Opactwo Westminster, Muzeum Brytyjskie. Jeśli zwiedzał muzea czy budowle zabytkowe, opisywał poszczególne sale i ich wyposażenie. Wybierał teatry, wystawiające repertuar zarówno poważny, jak i rozrywkowy, mogący „przebudzić największego flegmatyka”³⁴. Wizytówką kraju był Szekspir i królowie oraz ich siedziby. Prestiż, dostojność władzy królewskiej jawi się jako jeden z głównych tematów „angielskich” partii *Listów Rosjanina*... Podróżnik płynnie przechodzi od spraw „wagi” czy „powagi” królewskiej do ciekawostek stołecznego życia, by opisać niechęć miejscowych rzemieślników do

²⁹ *Ibidem*, p. 11.

³⁰ *Ibidem*, p. 63.

³¹ H. VOISINE-JECHOVA, *Podróż jako doświadczenie...*, p. 124.

³² [Д. ГОРИХВОСТОВ], *Письма россиянина...*, vol. III, p. 27, 41.

³³ *Ibidem*, p. 13.

³⁴ *Ibidem*, p. 35.

ujawniania swojego warsztatu („trzeba mieć bilet, żeby zobaczyć ich piwowarnie”) albo obyczaj wpuszczania widzów podczas spektakli teatralnych za połowę ceny³⁵. Koszt życia w Londynie i pobytu w nim przybysza z Rosji jest kolejnym stałym tematem *Listów Rosjanina...*: Anglicy są postrzegani jako ludzie interesowni, każą sobie za wszystko płacić („stróż, który otworzył drzwi, obraziłby się, jeśli za tę usługę dać mu mniej niż szylinga – szyling na nasze [tj. rosyjskie – M.D.] pieniądze to 40 kop.[iejek]”³⁶), co czyni pobyt nad Tamizą wyjątkowo droгим. W kontekście fragmentu o strózu wypada dodać, że przeliczanie cen z miejscowej waluty na rosyjską jest rozwiązaniem stosowanym w relacji z pobytu we wszystkich krajach, nie tylko w Anglii. Wojażer porównuje Londyn z Paryżem i zestawienie to nie wypada na korzyść angielskiej stolicy: Londyn sprawia wrażenie martwego, podczas gdy we francuskiej metropolii „wszystko zdaje się nieprzerwanie ożywiać”³⁷.

Z „segmentacją” tematyczną mieliśmy do czynienia już we „francuskich” partiach *Listów Rosjanina...*, w których – niczym w hasłach encyklopedycznych – prezentowane były kolejno: francuskie rolnictwo, ustrój ekonomiczny i polityczny, literatura, wojsko³⁸. W partiach „angielskich” rozwiązanie to zostało zastosowane w opisie dziejów handlu na świecie i roli, jaką odkrywała w nim Anglia, w oświeceniu problemu, „jak handel wzbogacał na przemian narody”³⁹? Określenie „na przemian” oznacza, że gdy jeden naród tracił swą pierwszoplanową pozycję w europejskim handlu, inny ją na jakiś czas zyskiwał, po czym przypadała ona jeszcze innemu. Liderami na tym polu byli więc Egipcjanie, Fenicjanie, Kartagińczycy, Grecy, Rzymianie, członkowie Związku Hanzeatyckiego, Portugalczycy, Holendrzy, wreszcie Anglicy. Rozwój handlu szedł w parze ze zdobywaniem panowania na morzu, częściowo wpisując się w poszczególne etapy Wielkich Odkryć Geograficznych. Rozkwit handlu i żeglugi morskiej w Anglii podróżnik łączy z rządami Elżbiety I. Wtedy też zostały nawiązane kontakty między Anglią i Rosją, po tym w szczególności, jak angielski badacz Arktyki, Richard Chancellor dopłynął do północnego wybrzeża Rosji, stamtąd saniami odbył drogę do Moskwy, gdzie został przyjęty przez Iwana IV Groźnego. Działalność handlowa obywateli znajdowała poparcie angielskich władz państwowych i była przez nie uważana za przejaw patriotyzmu. Z tego powodu członkowie parlamentu siedzieli w czasie obrad na poduszkach z wełny, należącej „do ważniejszych towarów handlu angielskiego”,

³⁵ Vide: *ibidem*, p. 31, 35.

³⁶ *Ibidem*, p. 25–26.

³⁷ *Ibidem*, p. 27.

³⁸ Vide: M. DĄBROWSKA, *Francja oczami podróżopisarzy rosyjskich („Listy Rosjanina podróżującego po Europie od 1802 do 1806 r.” Dmitrija Gorichwostowa)*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 19, 2021, p. 137–148.

³⁹ [Д. ГОРИХВОСТОВ], *Письма россиянина...*, vol. III, p. 49.

a „jeżeli któryś z obywateli odważyłby się pokazać w stroju z zagranicznego sukna, bardzo by tym obraził dumę narodową, czyniącą czasem osobom, które nie są patriotami, duże nieprzyjemności”⁴⁰.

Zarysowanie dziejów handlu europejskiego i kontaktów Rosji z Anglią jest jedną z nielicznych (i z pewnością – najobszerniejszych) wzmianek o ojczyźnie podróżnika w „angielskich” partiach utworu Gorichwostowa. Na drugie pytanie Voisine-Jechovy w zasadzie można bowiem odpowiedzieć negatywnie. Pod tym względem tytułowy Rosjanin różni się od innego „Rosjanina w Anglii”, narratora przypisywanej Piotrowi Makarowowi relacji listowej pod takim tytułem z 1796 r., który przyznał, że „mieszkając między Anglikami, najczęściej myśli o Rosjanach”⁴¹. W tekście nie znajdziemy nawet informacji, czy tytułowy Rosjanin miał rodaków za współtowarzyszy podróży. Jedynie w ograniczonym zakresie da się z niego wynioskować, że kontaktował się z nimi na ziemi angielskiej. Poza samymi Anglikami otaczali go Niemcy, Francuzi, Holendrzy, Szwajcarzy, Węgrzy, nawet „dobry Afrykańczyk”⁴² (opatrzenie epitetem „dobry” może odsyłać w zamierzeniu autora do oświeceniowej koncepcji „szlachetnego dzikusa”). Kiedy jednak podróżnik pisze o traktowaniu handlu przez Anglików jako powinności obywatelskiej i przejawu patriotyzmu, zamykając rozważania na ten temat (i całą relację z pobytu w Anglii) słowami „oto [...] wzory narodowe godne naśladowania!”⁴³, może mieć na myśli Rosjan – pośrednio wytykać im brak przedsiębiorczości i umiłowania ojczyzny.

Na zakończenie warto powrócić raz jeszcze do danych liczbowych, dotyczących wyjazdów Rosjan do Anglii i pozostawionych przez nich tekstów podróżopisarskich. Podliczenia Crossa w odniesieniu do XVIII stulecia wyglądają imponująco, przedstawiają kraj nad Tamizą jako destynację często wybieraną przez Rosjan. Niemniej – przytaczając jakiegokolwiek szacunki – należy mieć świadomość, że zainteresowanie nim miało w poszczególnych okresach różną częstotliwość. „Krzywa pobytów Rosjan w Anglii po okresie panowania Piotra I gwałtownie opada przez całe lata trzydzieste, czterdzieste i pięćdziesiąte XVIII w. i dopiero wraz ze wstąpieniem na tron Katarzyny II idzie ostro do góry; [...] dopiero w latach sześćdziesiątych przejawia się duch prawdziwej, obustronnej wymiany” – komentuje

⁴⁰ *Ibidem*, p. 18, 61.

⁴¹ Б. п. [П. И. МАКАРОВ?], *Россиянин в Англии. Отрывки из писем одного путешественника*, [in:] „Я берег покидал туманный Альбиона...”, p. 62. Piotrowi Makarowowi przypisuje autorstwo tego utworu O. A. Kaznina, współredaktor cytowanej antologii (p. 23). Cf. o *Listach z Londynu* Piotra Makarowa: M. DĄBROWSKA, *W stronę instrukcji. „Listy z Londynu” Piotra Makarowa w kontekście dyskusji nad gatunkiem podróży sentymentalnej w czasopiśmie rosyjskich początku XIX w.*, [in:] *Metamorfozy podróży. Kultura i tożsamość*, ed. J. SZTACHELSKA, Białystok 2012, p. 65–73.

⁴² [Д. ГОРИХВОСТОВ], *Письма россиянина...*, vol. III, p. 5.

⁴³ *Ibidem*, p. 61.

ten fakt Cross⁴⁴. Nie wymaga podkreślenia, że ta wymiana dwustronna obejmowała również szeroko rozumianą sferę literacką⁴⁵. Samodzielne rządy Katarzyny II przypadły na lata 1762–1796. Po krótkim panowaniu Pawła I na rosyjskim tronie w 1801 r. zasiadł Aleksander I i to właśnie za jego rządów miała miejsce pierwsza podróż po Europie Gorichwostowa i wydanie jego *Listów*. Na panowanie tych władców przypadły też wyjazdy do Anglii i powstanie tekstów podróżopisarskich wszystkich wymienionych wyżej autorów (Wasilija Zinowjewa, Nikołaja Karamzina, częściowo Aleksandra Turgieniewa, Piotra Makarowa), przywołanych tu jako tło interpretacyjne dla utworu Gorichwostowa. O czasach Katarzyny II Cross pisał, że przyniosły „rozkwit, nie zaś początki” zainteresowania w Rosji Anglią i „nie anglomanię, lecz anglofilję, w dużym stopniu wynikającą z doświadczenia osobistego ludzi”⁴⁶. Pierwsze określenie, z członem „mania”, oznacza modę, opartą na bezrefleksyjnym powielaniu wzorców, drugie zaś – z członem „filia”, sugeruje mądrą i twórczą akceptację. Utwór Gorichwostowa wyrasta z osobistych doświadczeń Rosjanina w kontaktach z Anglią i jej mieszkańcami, niemniej jedynie w niewielkim zakresie odzwierciedla postawę anglofilską. Na trasie przejazdu tytułowego Rosjanina znalazły się państwa i regiony, które zdecydowanie bardziej mu się spodobały i do których powrócił podczas drugiego wyjazdu. W jego postawie nie zauważamy wprawdzie wysublimowanych ambicji intelektualnych, nie ma on zwyczaju dłuższego przypatrywania się zabytkowym budowlom i kontemplowania dzieł sztuki albo snucia głębokich rozważań historiozoficznych, politologicznych, kulturologicznych czy jakichkolwiek innych. Nie sposób jednak odmówić mu spostrzegawczości i autentycznego zainteresowania różnymi aspektami codziennego funkcjonowania krajów europejskich oraz podobieństwami i różnicami między nimi, wreszcie – świadomości bogactwa i zróżnicowania współczesnego mu podróżopisarstwa oraz potrzeby zaznaczenia własnej drogi w tym zakresie.

Bibliografia

Źródła

ГОРИХВОСТОВ Д., *Записки россиянина, путешествовавшего по Европе с 1824 по 1827 г.*, vol. I–II, Москва 1831–1832.

[ГОРИХВОСТОВ Д.], *Письма россиянина, путешествовавшего по Европе с 1802 по 1806 г.*, vol. I–III, Москва 1808.

⁴⁴ Э. КРОСС, *У темзских берегов...*, p. 292.

⁴⁵ Vide: М. П. АЛЕКСЕЕВ, *Русско-английские литературные связи (XVIII в. – первая половина XIX в.)*, Москва 1982.

⁴⁶ Э. КРОСС, *У темзских берегов...*, p. 299.

- ЗИНОВЬЕВ В. Н., *Журнал путешествия по Германии, Италии, Франции и Англии в 1784–1788 гг.*, „Русская старина” 23, 1878, р. 207–240 (октябрь), р. 399–440 (ноябрь), р. 593–630 (декабрь).
- КАРАМЗИН Н. М., *Письма русского путешественника*, [in:] ИДЕМ, *Сочинения в двух томах*, vol. I, *Автобиография. „Письма русского путешественника”. Повести*, Ленинград 1984, р. 55–504.
- Б.П. [МАКАРОВ П. И.?), *Россиянин в Англии. Отрывки из писем одного путешественника*, [in:] „Я берег покидал туманный Альбиона...” *Русские писатели об Англии 1645–1945*, eds. О.А. Казнина, А. Н. Николукин, Москва 2001, р. 56–67.
- ТУРГЕНЕВ А. И., *Дневник в Англии*, [in:] „Я берег покидал туманный Альбиона...” *Русские писатели об Англии 1645–1945*, eds. О.А. Казнина, А.Н. Николукин, Москва 2001, р. 156–176.

Opracowania

- ANDERSON M. S., *Some British Influences on Russian Intellectual Life and Society in the 18th Century*, „Slavonic and East European Review” 39, 1960, p. 148–163.
- CZERNIAK G., KOWALIK J., *Turystyka kulturowa, rozważania a wyjazdy. Europa Zachodnia oczami XVIII-wiecznego podróżnika Wasila Zinowjewa*, „Turystyka Kulturowa” 2, 2016, p. 135–145.
- ДАБРОВСКА М., *Франция очами podróżopisarzy rosyjskich („Listy Rosjanina podróżującego po Europie od 1802 do 1806 r.” Dmitrija Gorichwostowa)*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 19, 2021, p. 137–148.
- ДАБРОВСКА М., *W stronę instrukcji. „Listy z Londynu” Piotra Makarowa w kontekście dyskusji nad gatunkiem podróży sentymentalnej w czasopismach rosyjskich początku XIX w.*, [in:] *Metamorfozy podróży. Kultura i tożsamość*, ed. J. SZTACHELSKA, Białystok 2012, p. 65–73.
- КАМИОНКА-СТРАШАКОВА J., *Podróż*, [in:] *Słownik literatury polskiej XIX w.*, eds. J. BACHÓRZ, A. KOWALCZYKOWA, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, p. 698–703.
- KORWIN-PIOTROWSKA D., *Problemy poetyki opisu prozatorskiego*, Kraków 2001.
- VOISINE-JECHOVA H., *Podróż jako doświadczenie, marzenie oraz poszukiwanie sensu egzystencji w prozie 1760–1820*, [in:] *Dziedzictwo Odyseusza. Podróż, obcość i tożsamość, identyfikacja, przestrzeń*, eds. M. CIEŚLA-KORYTOWSKA, O. PŁASZCZEWSKA, Kraków 2007, p. 115–130.
- АЛЕКСЕЕВ М. П., *Русско-английские литературные связи (XVIII в. – первая половина XIX в.)*, Москва 1982.
- ГОПЕРХОЕВА Г., *Русская литература путешествий первой половины XIX в.: эволюция темы „Россия – Запад”*, „Вестник Бурятского Государственного Университета” 2, 2018, р. 97–104.
- КРОСС Э., *У темзских берегов. Россияне в Британии в XVIII в.*, transl. Н.Л. ЛУЖЕЦКАЯ, Санкт-Петербург 1996.
- ЛОТМАН Ю., УСПЕНСКИЙ Б., „Письма русского путешественника” и их место в развитии русской культуры, [in:] Ю.М. ЛОТМАН, *Карамзин. Сотворение Карамзина. Статьи и исследования 1957–1990. Заметки и рецензии*, Санкт-Петербург 1997, р. 484–564.
- СИПОВСКИЙ В., *Н.М. Карамзин, автор „Писем русского путешественника”*, Санкт-Петербург 1899.
- „Я берег покидал туманный Альбиона...” *Русские писатели об Англии 1646–1945*, eds. О. А. Казнина, А. Н. Николукин, Москва 2001.

Magdalena Dąbrowska

Dr hab. Magdalena Dąbrowska

<https://orcid.org/0000-0002-4014-4725>

University of Warsaw

Department of Applied Linguistics

Institute of Russian Studies

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28

00-927 Warszawa, Polska/Poland

m.dabrowska@uw.edu.pl

